

С. О. Сорока

Інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
канд. юрид. наук, доц.,
доц. кафедри кримінального права і процесу

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ

© Сорока С. О., 2014

У статті розглядаються актуальні питання кримінального процесу, що постають під час використання правового інституту приватного обвинувачення. Розкрито окремі проблеми процесуального порядку здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення за кримінальним процесуальним законодавством України. Звернуто увагу на процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення

Ключові слова: кримінальне провадження, приватне обвинувачення, потерпілий, прокурор.

С. А. Сорока

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В ФОРМЕ ЧАСТНОГО ОБВИНЕНИЯ

Рассматриваются актуальные вопросы уголовного процесса, которые возникают при использовании правового института частного обвинения. Раскрыты отдельные проблемы процессуального порядка осуществления уголовного производства в форме частного обвинения по уголовному процессуальному законодательству Украины. Обращено внимание на процессуальный статус потерпевшего в уголовном производстве в форме частного обвинения

Ключевые слова: уголовное производство, частное обвинение, потерпевший, прокурор.

S. A. Soroka

CERTAIN ASPECTS OF CRIMINAL PROCEDURE IN A FORM OF PRIVATE ACCUSATION

The article is dedicated to the review of topical questions of criminal procedure that arise while application of legal institute of private accusation. Besides, certain issues of procedural employment of criminal proceedings in a form of private accusation according to the criminal procedure of Ukraine. The author accentuates on procedural status of the victim in criminal procedure in a form of private accusation.

Key words: criminal proceedings, a private prosecution, the victim, the prosecutor.

Постановка проблеми. Україна, як незалежна, правова держава, передбачає поступову демократизацію суспільства, встановлення правових основ будівництва державності, дотримання правопорядку і принципу законності. Людина є вищою соціальною та політичною цінністю.

Держава покликана затвердити гуманістичні начала, забезпечити і захистити свободу, честь і гідність людини. Отже, виникає необхідність у вдосконаленні процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Мета дослідження – розглянути окремі аспекти кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Стан дослідження. Окремі аспекти кримінального провадження у формі приватного обвинувачення досліджували такі вчені: В. Воронін, М. Гошовський, О. Кучинська В. Маляренко, Н. Малярчук, О. Михайленко, М. Михеєнко, В. Нор, В. Юрчишин, О. Яновська та ін.

Виклад основних положень. Загальною тенденцією розвитку судочинства в Україні в попередні роки було його “одержавлення”, отже, в теперішній час воно має публічний характер і здійснюється від імені держави. В. Т. Нор зазначає, що переважність принципу публічності (засади державності) для кримінального процесу є неминучою і доцільною [1]. Реалізуючи це публічне начало кримінального судочинства (принцип публічності), держава зобов’язала уповноважені нею органи – прокурора, слідчого у межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування у кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити усіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК України). Проте, вказує В. Т. Нор, при вчиненні деяких злочинних посягань на права та законні інтереси фізичних осіб законодавець не може не рахуватися з думкою потерпілого щодо притягнення до кримінальної відповідальності і покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [1]. Доволі значним за обсягом виключенням з правила публічності, яке визначається принципом диспозитивності (ст. 26 КПК України), є кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого. Інститут приватного обвинувачення є однією з найдавніших форм організації кримінально-процесуальної функції захисту прав і свобод людини, історичною першоосновою зародження та розвитку обвинувачення [2, с. 51]. О. Михайленко зазначає, що приватне обвинувачення виникло раніше від публічного, пройшло у різних країнах свій складний шлях зародження і розвитку, і продовжує удосконалюватися, реформуватися на сучасному етапі державотворення та суспільного розвитку [3, с. 40]. Це стосується й України. Інститут приватного обвинувачення, що згадувався в Статуті кримінального судочинства 1864 р., отримав свій подальший розвиток у кримінально-процесуальному законодавстві союзних республік 1922–1927 рр. і Основ кримінального судочинства Союзу РСР, був збережений у КПК 1960 і 2012 рр. Вищезазначене свідчить про те, що інститут приватного обвинувачення має глибоке історичне коріння, власну історію та періодизацію розвитку.

За КПК України 1960 р. у ст. 27 КПК України було передбачено, що справи про злочини, передбачені ст. 125, ч.1 ст. 126, ст. 356 КК України, щодо дій, якими заподіяна шкода правам і інтересам окремих громадян, порушується не інакше, як за скаргою потерпілого, якому і належить в такому разі підтримувати обвинувачення. Ці справи порушувались суддею, дізнання і досудове слідство в них не проводилось. У разі примирення потерпілого з обвинуваченим підсудним справи підлягали закриттю. Примирення могло статися лише до видалення суду у нарадчу кімнату до постановлення вироку.

За КПК України Розділ VI. Особливі порядки кримінального провадження включає Главу 36. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, чого не передбачав КПК України 1960 р., в якому умови реалізації функції обвинувачення потерпілим у справах приватного обвинувачення були закріплені у Положенні ст. 27 КПК. Така позиція законодавця є слушною, оскільки ми говоримо про приватне обвинувачення як самостійний інститут кримінального процесуального права, тому виділення в КПК України окремої глави про кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення надає цьому інституту завершеності.

Особливістю кримінального провадження у формі приватного обвинувачення за КПК України є те, що законодавцем передбачено проведення досудового розслідування за цією

категорією справ. Прокурор і слідчий у межах своєї компетенції зобов'язані розпочати досудове розслідування, але підставою у цьому випадку є лише заява потерпілого, тобто активна роль належить не прокурору, слідчому, а особі, яка звертається із заявою про вчинення щодо неї кримінального правопорушення. Отже, заява (повідомлення) потерпілого, як правило, є єдиним законним приводом для початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, яка визнана в установленому законом порядку недієдатною чи обмежено дієдатною, або яка через хворобу, фізичні або психічні вади чи з інших поважних причин не може сама подати заяву, її може подати його законний представник. На нашу думку, ця позиція законодавця є правильною, оскільки, коли справи приватного обвинувачення порушувались тільки судом, то виникало багато дискусійних питань щодо розгляду цих заяв органом дізнання (як правило, міліцією). Особи, про вчинення щодо них злочинів цієї категорії, нерідко звертались із заявами не в суд, як це було передбачено законом, а до міліції. Органом дізнання, як правило, приймалось рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, матеріали осідали в архівах, замість того, щоб бути направленими в суд для розгляду по суті.

Відповідно до ч. 1 ст. 92 КПК України, обов'язок доказування обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), крім обов'язку доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на слідчого, прокурора та, в установлених КПК випадках, – на потерпілого. Цим положенням усунуто питання щодо покладення тільки на приватну особу повноти усіх обов'язків обвинувачувача, яка відповідно до закону, не мала повноважень із збирання доказів у зв'язку із відсутністю професійних та інших можливостей. Не врегульовано законодавством було і питання щодо захисту прав потерпілого у разі вчинення щодо нього кримінального правопорушення невідомою особою. При зверненні потерпілим зі скаргою до суду було передбачене обов'язкове встановлення особи, тобто потерпілий у скарзі мав вказати дані про особу, яка притягується до кримінальної відповідальності. Тобто недосконалість законодавства і не завжди правильна практика його застосування сприяли значному обмеженню прав громадянина щодо захисту його законних прав, порушених вчиненням злочинних дій у справах приватного обвинувачення. Проведення досудового розслідування в кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення сприятиме швидкому, повному та неупередженому розслідуванню і судовому розгляду цієї категорії справ сприятиме можливості у кожному окремому випадку встановити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, щоб притягнути її до відповідальності, а особа, стосовно якої було вчинено кримінальне правопорушення, зможе повною мірою захистити свої порушені права.

Крім того, необхідно зазначити, що у юридичній літературі багато праць розглядають вирішення питань щодо захисту прав потерпілого. Захист прав потерпілого стає ще актуальнішим у випадках, коли прокурор відмовляється від державного обвинувачення та у кримінальних провадженнях – у формі приватного обвинувачення. Так, О. Г. Яновська зазначає, що у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді постає проблема щодо нерівності прав сторін. Це надзвичайно яскраво проявляється в нерівноправності потерпілого та обвинуваченого стосовно права на отримання кваліфікованої правової допомоги. Тоді потерпілий взагалі залишається наодинці із стороною захисту, зазвичай посиленою кваліфікованим захисником. На відміну від обвинуваченого, потерпілий не забезпечений нормативно кваліфікованою правовою допомогою, яка може бути надана адвокатом [4, с. 243]. На нашу думку, така сама ситуація вбачається і у кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення. О. Г. Яновська пропонує доповнити КПК України нормою такого змісту: "...у випадку повної або часткової відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення потерпілий має право заявляти про підтримання обвинувачення у повному обсязі самостійно. У такому випадку потерпілий має право скористатися професійною правовою допомогою, зокрема має право клопотати про надання представника його інтересів за рахунок державних коштів" [4, с. 243], ця пропозиція є слушною, ми її підтримуємо, але, враховуючи вищевикладене, пропонуємо її конкретизувати і викласти у такій

редакції: “у кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення право підтримувати обвинувачення в суді належить потерпілому, у разі повної або часткової відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення потерпілий має право заявляти про підтримання обвинувачення у повному обсязі самостійно. У таких випадках потерпілий має право скористатися професійною правовою допомогою, зокрема має право клопотати про надання представника його інтересів за рахунок державних коштів”.

Поняття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення дається в ч. 1 ст. 477 КПК України, де зазначається, що кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених у п. 1, 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України. Заяву про вчинення кримінального правопорушення потерпілий має право подати протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності. Крім того, у п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК України вказаний перелік статей Кримінального кодексу (далі КК), незалежно від суб'єкта їх вчинення; в п. 2 ч. 1 ст. 477 КПК України вказаний перелік статей КК України, щодо яких може бути розпочате кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого; у п. 3 ч. 1 ст. 477 КПК України вказаний перелік статей КК України, щодо яких може бути розпочате кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого. На відміну від КПК України 1960 р., перелік статей, щодо яких може бути розпочате кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, значно збільшений. Позитивним у цьому є те, що особа зможе сама захищати свої порушені права, що повною мірою відповідає вимогам Конституції, що кожен має право будь-якими, не забороненими законом, засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (п. 4 ст. 55). Крім того, зменшиться кількість кримінальних проваджень, оскільки вони можуть бути розпочаті не інакше, як за заявою потерпілого, а в подальшому і закриті на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, що відповідно сприятиме спрощенню судового розгляду, а тим самим і розвантаженню роботи працівників правоохоронних органів і судів.

Варто зазначити, що в ч. 1 ст. 27 КПК України 1960 р. вказувалось, що справи про злочини щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян, порушуються не інакше, як за скаргою потерпілого, якому і належить в такому разі право підтримувати обвинувачення. За КПК України чіткої вказівки щодо цього права потерпілого не зазначено. Так, в ст. 4 КПК України вказується, що виключенням із принципу публічності є випадки, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого. Про це саме зазначається і в ч. 4 ст. 26 КПК України, де, крім того, вказується, що відмова потерпілого, його представника від обвинувачення, є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. У ст. 340 КПК України зазначено, що у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді, головуєчий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. У цьому випадку кримінальне провадження за відповідним обвинуваченням набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення. Про процедуру приватного обвинувачення в КПК України не йдеться. Отже, про те, що потерпілий має право підтримувати обвинувачення у кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення, законом чітко не визначено. Таку пропозицію доцільно внести в ч. 4 ст. 26 КПК України, тому пропонуємо її викласти у такій редакції:

4. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого, якому і належить в такому разі право підтримувати обвинувачення. Відмова потерпілого у випадках, передбачених цим Кодексом, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження.

З вищевикладеного бачимо, що в КПК України законодавець залишив тільки функції обвинувачення у публічному та приватному порядку. Таку функцію обвинувачення, як приватно-публічне обвинувачення, зміст якої полягав у тому, що кримінальна справа порушувалась не

інакше, як за скаргою потерпілої, і закриттю за примиренням сторін не підлягала, законодавець виключив і значно розширив інститут примирення. Відповідно до ч. 4 ст. 56 КПК України, потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення на усіх стадіях кримінального провадження. Укладення угоди про примирення може ініціюватися як потерпілим, так і підозрюваним або обвинуваченим у будь-який момент часу після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Отже, це вказує на те, що за КПК України примиритися підозрюваний з потерпілим можуть не тільки у кримінальних провадженнях приватного, а й публічного обвинувачення, це сприяє розширенню медіації в кримінальних провадженнях. На нашу думку, ця позиція законодавця є правильною, оскільки Україна з перших кроків самостійного державного будівництва прагне зайняти гідне місце у світовому та європейському співтоваристві, питання прав людини сьогодні набуває особливої актуальності, тому необхідність приведення свого законодавства у відповідність з міжнародними має велике значення.

Висновки. Інститут приватного обвинувачення є однією з найдавніших форм організації кримінальної процесуальної функції захисту прав і свобод людини. Виділення у КПК України окремої глави щодо кримінального провадження у формі приватного обвинувачення надає інституту приватного обвинувачення завершеності, саме існування такого інституту є показником рівня розвитку правової держави. Потерпілий є ініціатором для початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення і в подальшому він має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення на усіх стадіях кримінального провадження. Отже, потерпілий є основною фігурою в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, йому мають бути роз'яснені його права, а також забезпечена можливість їх реального здійснення. Тому запропоновані пропозиції щодо використання професійної правової допомоги і закріплення на законодавчому рівні права підтримувати обвинувачення в суді сприятиме удосконаленню процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

1. Нор В. Т. Публічність і диспозитивність у кримінальному процесі України: суть, пріоритети, взаємодія, сфера дії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=0&d=319>. 2. Шейфер С. А., Петрова Н. Е. Проблемы реформування производства по делам частного обвинения в духе расширения частных начал в уголовном процессе РФ // Государство и право. – 1999. – № 6. 3. Михайленко О. Публічне та приватне обвинувачення. Історія зародження, співвідношення та розвиток // Прокуратура, людина, держава, – № 3(33). – березень 2004. – С. 36–40. 4. Яновська О. Г. Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим Кримінально-процесуальним кодексом України // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 242–245.